

AMASYA PROTOKOLLERİ

FAİK REŞİT UNAT

Sivas Kongresinden sonra seçilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesinin, millet arzu ve iradesine karşı gelmek ve milletin hürriyet ve istiklâl isteyen sesini susturmak için türlü hain teşebbüslere baş vuran Damat Ferit hükümetini, İstanbul'da meşru ve milletin arzularını benimseyen ve onların tahakkukuna çalışan bir kabine kuruluncaya kadar tanımamak suretiyle, Saray ve Babiâli'ye karşı varlığını tanıttığı ve Damat Ferit Paşayı nihayet çekilmek zorunda bırakarak Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasını sağladığı malumdur (2 Ekim 1919).

Bu yeni hükümetin milletçe tanınması için o zaman Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye ile Babiâli arasında yapılan uzun telgraflaşmalardan sonra, hükümet resmen tanınmak ve merkezle kesilmiş olan münasebetler tekrar başlamakla beraber, teferruat üzerinde yüz yüze görüşerek esaslı prensip kararlarının alınması için yeni hükümet, Bahriye Nazırı Salih Paşayı [1] Anadolu'da Heyet-i Temsiliye ile temasa memur etmiş ve Salih Paşa da maiyetinde padişahın yaverlerinden Albay Naci Bey [2] olduğu halde 15 Ekim 1919 tarihinde İstanbul'dan ayrılarak deniz yoluyla Samsun'a ve 18 Ekim 1919 tarihinde de görüşme yeri olarak kararlaşan Amasya'ya gelmişti.

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa da, Heyet arkadaşlarından Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beylerle birlikte, 18 Ekimde aynı yere gelmiş bulunuyordu. Görüşmeler, 20 Ekim tarihinde başlanmak ve 23 Ekimde son verilmek suretiyle üç gün sürdü ve Salih Paşa, hemen İstanbul'a dönmek üzere yola çıktı. Bu görüşmelerin, Heyet-i Temsiliyeyi, dolayısıyla milleti temsil etmek üzere Mustafa Kemal ve iki arkadaşı ile birlikte dört kişi arasında yapılmış olduğu, ikişer nüsha olarak tanzim ve iki taraf arasında karşılıklı alınıp verilen protokollerin altındaki imzalardan anlaşılmaktadır.

Atatürk, Büyük Nutkunda bu görüşmelerden oldukça geniş bir şekilde bahsetmekte [3] ve üçü imza altına alınan ve ikisi gizli olduğu için imzalanmayan beş protokol hakkında bilgi vermekte ve birinci, üçüncü

[1] Salih Kezrak (1864-1939).

[2] Eski Seyhan mebusu General Naci Eldeniz (1875-1948).

[3] Nutuk, 1935 baskısı c. I, s. 167 ve 173-179.

protokolleri de nutkunun vesikaları arasında [1] yayımlanmış bulunmaktadır.

Nutuk'ta ikinci protokolün metninden bazı kısımların aynen alınmış, bazı kısımların da terk edilmiş bulunduğu, Amasya görüşmelerine ait olarak Salih Paşanın Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından imzalı olmak üzere İstanbul'a götürdüğü ve şimdi Başvekâlet Arşivinde Babiâli Evrak Odasından devralınan dosyasındaki [2] suretinden öğrenilmektedir. Diğerlerinden sonra yazılan ve görüşmelerin umumî bir tutanağı mahiyetini arz eden bu protokolün sureti aynen aşağıya alınmıştır (V. 1).

Büyük Nutkun vesikaları arasında 159 ve 160 numaralar altında yayımlanan birinci ve üçüncü protokolün, yine Heyet-i Temsiliye namına aynı üç imzayı taşıyan nüshaları da bu dosyada vardır. Fakat gizli olan ve imzalanmayan diğer iki protokole ait bir kayıt veya suret mevcut değildir. Bunların mevzu ve muhtevasını da yine Büyük Nutuk bize açıklamaktadır [3]. Yalnız Babiâli'deki dosyada Salih Paşa tarafından Amasya'dan çekildiği anlaşılan (V. 2) bir şifre mahlulü daha dikkatimizi çekmekte ve Amasya görüşmelerini şekil ve mahiyet bakımından biraz daha aydınlatmaktadır.

Bu vesıkaya göre "Heyet-i Temsiliye ile görüşülecek hususata esas olmak üzere" İstanbul'da Meclis-i Vükelâ tarafından dokuz maddelik bir muhtıra tesbit edilmiş ve Salih Paşa bunu hâmilin Amasya'ya gelmiştir. Bu muhtıra Heyet-i Temsiliyece Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiği gibi, kâmilin kabul ve tasvibedilmiştir. Şifrede bahis konusu olan altıncı madde delâletiyle de anlaşıldığına göre, 21 Ekim 1919 tarihini taşıyan 1 numaralı protokol, bu dokuz maddelik muhtıradan başka bir şey değildir. Bunun Heyet-i Temsiliyece aynen kabul ve tasvibi bize şu hakikati de belirtmektedir ki, Ali Rıza Paşa kabinesi, iş başına geçtikten sonra millî hareketin bütün karar ve isteklerini gözden geçirmiş, Heyet-i Temsiliye ile doğrudan doğruya veya bilvasıta yapılan telgraf yazışmalarını dikkate almış ve onları hangi şekil ve şartlarla kabul edebileceğini teemmül ve mülâhaza ettikten sonra, milletin iradesine boyun eğmekten başka çıkar bir yol olmadığını görerek bu istekleri daha önceden kabul ve tesbit edip, mümessilini bu kararları millet mümessillerinin önünde bizzat imzaya memur ederek yollamıştır [4].

[1] **Nutuk**, c. III, s. 192-194.

[2] Heyet-i Temsiliye ile cereyan eden muhabere evrakı, Nr. 8.

[3] **Nutuk**, c. I, s. 177, 178.

[4] Salih Paşa, Anadolu'ya bir nazırın gönderilmesinin kendisi tarafından Meclis-i Vükelâya yapılan teklif üzerine kabul edilmiş olduğunu biyografisi hakkında vermiş olduğu muhtıradan yazmıştır. [bk. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, s. 2122].

VESİKALAR

1.

İKİNCİ PROTOKOL

20 Teşrinievvel 35 den 22 Teşrinievvel 35 tarihine kadar Amasya'da Bâhriye Nazırı Salih Paşa Hazretleriyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi âzasından Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Rauf ve Bekir Sami Beyefendiler Hazeratı arasında cereyan eden müzakeratın zabıtnamesidir.

Osmanlı kavminin hükümdarlarına karşı asırlardan beri muhafaza eyledikleri râbıta-i kudsiye memleketin maruz kaldığı son felâketler muvacehesinde bir kat daha kesb-i kuvvet etmiş olup bütün âlem-i İslâm için bugün dahi kavi ve mukaddes bir istinatgâh ve yegâne penah teşkil eylemekte olan Makam-ı Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniye'nin temin-i beka ve mahfuziyeti gayesi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin hedef-i aslısı olduğu müdellelen şerh ve tafsil edildikten sonra umumî kongrenin 11 Eylül 1335 [1919] tarihli beyannamesi [1] mevaddının tezekkürüne başlandı.

1 — Beyannamenin birinci maddesinde Devlet-i Osmaniye'nin tasavvur ve kabul edilen hududu, Türk ve Kürtlerle meskûn olan araziye ihtiva eylediği ve Kürtlerin camia-i Osmaniye'den ayrılması inkânsızlığı izah edildikten sonra bu hududun en asgarî bir talep olmak üzere temin-i istihsalî lüzumu müstereken kabul edildi. Maahaza Kürtlerin serbesti-i inkışafalarını temin edecek vech ve surette hukuk-i ırkiye ve içtimaiyece mazhar-ı müsaadat olmaları dahi tervic ve ecanib tarafından Kürtlerin istiklâlî maksad-ı zâhîrisi altında yapılmakta olan tezvîratın önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce malûm olması hususu tensib edildi. Halen ecnebi taht-ı isgalinde bulunan menatıktan Kilikya'yı Fransız ve İngilizlerin Arabistan ile Türkiye arasında bir "Etat tampon" vücade getirmek maksadiyle ana vatandan ayırmak arzusunda buldukları mevzu-i bahis edildi. Anadolu'nun en koyu Türk muhiti ve en mahsuldar ve zengin bir mıntakası olan bu kıtanın hiçbir suretle ayrılmasına muvafakat edilmeyeceği, Aydın'a [2] gelince bunun da daha kat'î bir evleviyetle eczay-i vatandan gayr-ı kabil-i infikâk olduğu esasî umumiyetle kabul edildi. Trakya meselesine gelince burada da İngiliz ve Fransızların Bulgarlar ile Türkler arasında âtiyen bu iki devletin müstereken hareketlerine mâni olmak maksadiyle zâhîren bir hükümet-i müstakille ve hakikatte bir müstamere tesis ve bu halde Şarkî Trakya'dan dahi Midye-Enez hattına kadar olan mıntakayı bizden ayırmak arzusunda olmaları ihtimali derpis

[1] Tarih Vesikalari Dergisi, Sayı: 1, s. 7-8.

[2] O tarihlerde İzmir vilâyetinin adı.

edildi. Fakat Edirne'nin ve Meriç hududunun bir hükümet-i müstakille-İslâmiyeye ilhak edilmek için dahi olsa hiçbir suretle terkine rıza gösterilmemesi esası müştereken tasvib edildi. Maahaza bütün bu madde muhteviyatı hakkında Heyet-i Teşriyenin vereceği en son karar bittabi muta'dır.

2 — Beyannamenin dördüncü maddesinde anasır-ı gayr-i müslimeye hâkimiyet-i siyasiye ve muvazenet-i içtimaiyemizi ihlâl edecek mahiyette imtiyazat itasının kabul edilemeyeceğine dair olan fıkra, ehemmiyetli bir surette tezekkür olundu. Bu kaydın, istiklâlimizi fi'len temin için, istih-sali mübrem bir taleb mahiyetinde telakkî edilmesi ve bundan yapılacak en ufak bir fedakârlığın istiklâlimizi esaslı bir surette rahnedar eyleyeceği dermiyan edildi. Anasır-ı gayr-ı müslimenin asırlardan beri haiz olduk-ları bazı imtiyazatın Devletin bugünkü hal-i acz ve ızdırarında ilgası müş-kül olduğu da nazar-ı itibara alınmıştır. Mezkûr dördüncü maddede mev-zu-i bahis olan ve anasır-ı hristiyaniyeye fazla imtiyazat verilmesine ma'tuf olan gaye, lâzımü'l-istihsal bir hedef olarak kabul edilmiştir. Maahaza gerek bu babda ve gerek hakk-ı hayatımızın müdafaası emrindeki meta-lib-i sairemize ait hususatta Meclis-i Millînin rey ve kararı muta'dır.

3 — Beyannamenin yedinci maddesine nazaran istiklâlimiz, tamamen mahfuz kalmak şartıyla fennî, snai ve iktisadî ihtiyacatımızın suret-i tes-viyesi hususu münakaşa edildi. Memleketimize pek çok sermaye dökecek olan bir devletin umur-i maliyemiz üzerinde bir hakk-ı murakabeye malik olması zarurî olacağından derece-i şumulü kestirilemeyen bu hakk-ı mu-rakabenin istiklâlimizi ve menafi-i hakikiye-i milliyemizi zarar-dide et-meyecek vechile mütehassıslarca esaslı bir surette düşünülerek tahdid ve tesbitinden sonra Meclis-i Millîce tensib edilecek suretin kabulü tezekkür olundu.

4 — 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi mukarreratının mevadd-ı sairesi de Meclis-i Mebusanın kabulüne iktiran eylemek şartıyla esas iti-bariyle muvafık görüldü.

5 — Bundan sonra, Sivas Kongresinin 4 Eylül 1919 tarihli mukarre-ratının teşkilât kısmına ait on birinci maddesi muhteviyatı olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin vaziyeti ve bundan sonraki şekil ve saha-i faaliyeti hususu mevzu-i bahis olundu.

Bu maddede, irade-i milliyeyi hâkim kılacak olan Meclis-i Millînin, hukuk-i teşriye ve murakabesine emniyet ve serbestî ile sahib olduktan ve bu emniyet Meclis-i Millîce teyid edildikten sonra, cemiyetin şekli kongre kararıyla tâyin edileceği musarrahtır. Burada mevzu-i bahis olan kongrenin, şimdiye kadar vuku bulan Erzurum ve Sivas Kongreleri gibi ha-riçte ayrı bir kongre halinde olması meşrut değildir.

Cemiyetin programını kabul eden mebusan, cemiyetin nizamnamesinde musarrah olan murahhaslar add ve telakki edilerek akdedecekleri ictima-ı mahsus, kongre makamına kaim olabilir.

Meclis-i Millînin İstanbul'da tamamen hal-i emniyette serbest olarak icray-ı vazife edebilmesi şarttır. Bunun şerait-i hazıraya göre ne dereceye kadar temin edilebileceği teemmül edildi. İstanbul'un ecnebi taht-ı işgalinde bulunması hasebiyle mebusanın vazife-i teşriyelerini hakkiyle ifaya pek müsait olmayacağı fikri hâsıl oldu. Yetmiş Seferinde Fransızların Lyon'da [1] ve ahîren Almanların Weimar'da yaptıkları vechile sulhün akdine kadar muvakkaten Meclis-i Millînin Anadolu-yı şahanede hükümet-i seniyenin tensib edeceği emin başka bir mahalde ictimai muvafık görüldü.

Meclis-i Millînin ictimaidan sonra, derece-i emniyet ve mahfuziyet-i taayyün edeceğinden emniyet-i tamme görüldüğü takdirde, cemiyet Heyet-i Temsiliyesinin ilgasiyle teşkilât-ı hazırasının hedef-i mesaisinin tâ-yini, balâda tasrih olunduğu vechile, kongre makamına kaim olacak olan ictima-ı mahsusta kararlaştırılacaktır. Mebusanın intihabında serbesti-tam bulunması lüzumu hükûmetçe emredilmiş olması hasebiyle intihabâtın icrasında, Cemiyet Heyet-i Temsiliyesince, müdahale vaki olmamaktadır.

Mebusan miyanında İttihat ve Terakkiye mensup ve o devrin [2] siyasetinde zî-medhal eşhas bulunduğu takdirde bunların İtilâf Devletleriince iyi bir nazarla görülemeyeceği tabii olduğundan bu kabil eşhasın mebus intihap edilmesine meydan verilmemek için Heyet-i Temsiliyeye irşad suretinde suret-i münasibede bazı telkinat yapılması muvafık olacağı da düşünüldü ve muvafık görüldü. Bu babda kabulü arz olunan tarz merbuttur [3].

İşbu zabıtname iki nüsha olarak Amasya'da tahrir ve Bahriye Nazırı Salih Paşa Hazretleriyle Heyet-i Temsiliye Âzay-ı muhteremesi arasında teati edildi.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına
<i>M. Kemal</i>	<i>Hüseyin Rauf</i>	<i>Bekir Sami</i>

[1] 1870-1 seferinde Fransız Millet Meclisinin 13 Şubat - 11 Mart 1871 tarihleri arasında Bordeaux şehrinde (Amasya'da bir zuhul eseri olarak Lyon yazılmış olsa gerek) toplandığı malûmdur.

[2] Nutuk'ta bu kelimenin yanlış okunarak hem arap harfli hem Türk harfli baskılarda "ordunun" şeklinde yazıldığı görülüyor.

[3] 3 numaralı protokol.

2.

SALİH PAŞANIN ŞİFRESİ

(22 Teşrinievvel 1335 [1919])

Heyet-i Temsiliye ile görüşülecek hususata esas olmak üzere kabinece tesbit edilen dokuz maddelik muhtıra kâmilan kabul ve tasvip edilmiştir. Mezkûr muhtıranın altıncı maddesi de esas itibariyle Heyet-i Temsiliyece kabul edilmiş ve zaten de o yolda hareket edilmekte bulunulmuştur. Ancak mebhûs madde yerine sureti âtîde münderic tarz-ı hareketin netice itibariyle daha hayırlı olacağını zan ve tahmin etmekteyim. Mezkûr altıncı madde ile bu madde yerine kaim olmak üzere muvafık görülen suret-i mutedilesi aynen âtiye derc olundu. Bugün Samsun'a hareket edeceğimden Heyet-i Vükelâca hangisinin münasip görüldüğünün âcilen teşebbüsât-ı lâzimedede bulunabilmek üzere Cemal Paşa Hazretleri vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine iş'ar buyurulmasını rica ederim.

Amasya'da Bahriye Nazırı
Salih

Not:

Bu şifreye iki suret merbuttur. Biri ikinci protokolün altıncı maddesi [1] muaddel suret başlığı altındaki ise üçüncü protokolün suretidir [2]. Ayrıca alınmasına lüzum görülmemiştir.

3.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivinde bulunan aşağıki vesîkada [3] Amasya mülâkatının Heyet-i Temsiliyece Anadolu'daki teşkilâta ne yolda bildirildiğini göstermektedir:

Mekteb-i Sultani
9.11.35

SİVAS VİLÂYET-İ CELİLESİNE

Devletlü Efendim Hazretleri.

1 — Amasya'da Bahriye Nazırı ile vuku bulan müzakere zabıtname-sinin hülâsası hükûmetin Cemiyetimizin beyanname ve nizamnamesini

[1 ve 2] Nutuk, c. III, s. 194.

[3] [Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arş. Nr. 19/1608]

kabul ettiğini izahtan başka bir şey değildir. Yalnız fazla olarak nazar-ı dikkate alınan âtideki maddeyi ehemmiyetine binaen aynen arz ediyoruz.

2 — “Meclis-i Millînin İstanbul’da tamamen hal-i emniyette serbest olarak icray-ı vazife edebilmesi şarttır. Bunun şerait-i hazıraya göre ne dereceye kadar temin edilebileceği teemmül edildi. İstanbul’un ecnebi taht-ı işgalinde bulunması hasebiyle mebusanın vazife-i teşriyelerini hakkiyle ifaya pek müsait olamayacağı fikri hâsıl oldu. Yetmiş Seferinde Fransızların Lyon’da ahîren Almanların Weimar’da yaptıkları vechile sulhün akdine kadar muvakkaten Meclis-i Millînin Anadolu-yi şâhanede hükümet-i seniyenin tensib edeceği emin başka bir mahalde içtimaı muvafık görüldü. Bahriye Nazırı Salih Hulusi”.

3 — İkinci madde aynen bilcümle heyet-i merkeziyelere ve idarelere ve alâkadarana tevdi olunacaktır.

4 — Bu şifrenin alındığı ve tevdi olunduğu merakiz ve zevatın sür’at-i iş’arı mercudur. Olbabda emir ve irade efendim Hazretlerindedir.

(Mühür)
Heyet-i Temsiliye

Anadolu ve Rumeli
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
11 Eylül 1335
Heyet-i Temsiliyesi

مجلس ولایتی جلد -

دولت ارفع حضرت
 ۱- انجمن دولتی
 ۲- انجمن دولتی
 ۳- انجمن دولتی
 ۴- انجمن دولتی
 ۵- انجمن دولتی
 ۶- انجمن دولتی
 ۷- انجمن دولتی
 ۸- انجمن دولتی
 ۹- انجمن دولتی
 ۱۰- انجمن دولتی



Heyet-i Temsiliyece vilâyetlere yapılan genelgenin sureti

Makedonya muhtariyetini görüşmek üzere yapılan Reval görüşmeleri «İttihat ve Terakki Cemiyeti»ni harekete geçirmeye vesile oldu.

Abdülhamit'in istibdadına karşı ilk isyan hareketi 1908 senesi Temmuzunun altında Manastırda başladı. Kolagası Niyazi Bey isminde genç bir zabıt, bir kısım askerle Resne dağlarına çekildi ve bir beyanname negrederek maksadının Abdülhamit'in müstebit idaresine nihayet vermek olduğunu bildirdi. Binbaşî Enver Bey (Enver Paşa) isminde diğer genç bir zabıt Selânik taraflarındaki isyan hareketinin başına geçti. 23 Temmuzda «İttihat ve Terakki Cemiyeti»ne mensup münevverler Selânik hükümet konağını işgal ettiler. Bu hareket derhal bütün Makedonya'ya sirayet edince Abdülhamit 24 Temmuz 1908'de ilk Millet Meclisini yaptığı «Kanunî esası» mucibince âyan ve mebusân meclislerini içtimaâ davet etti.

Kanunu esasının tatbikine geçileceği ilânı bütün memlekette büyük bir memnuniyetle karşılandı. Her tarafta büyük nümayişler yapıldı. O zamana kadar sansür altında inliyen gazetelerimiz de tam mânâsıyla hürriyetlerine kavuştular.

Kanunu esasının ilânından beş altı ay sonra intihabat yapılmış olduğundan «Millet Meclisi» açıldı ve 17 Birincikânun 1908 tarihinde ilk içtimasını yaptı.

Meclisin ilk günleri sükûnet içinde geçti. Abdülhamit artık meşrutî idareyi tamamiyle kabul etmiş görüldüğünden aleyhinde fazla bir cereyan yoktu. Mebuslar arasında da siyasi kanaatler ve fikirler henüz tamamiyle tebellür etmemişti. Bu yüzden siyasi hayat Meclisten ziyade o zaman her gün sayısı artan gazetelerimizin sütunlarına intikal etti. Milliyetperverlerin, hürriyetperverlerin gazeteleri olduğu gibi mutaassıpların hattâ mürtecilerin birer gazetesi vardı.

Bu gazetelerin bir kısmı yavaş yavaş «İttihat ve Terakki Cemiyeti»ne muhalif bir vaziyet almaya başladılar. Bir kısım muhalifler «Ahrar» namı altında birleştiler. Mecliste küçük bir ekalliyettiler. Fakat gazeteleriyle büyük bir şamata yapıyorlardı.

Zamanın muhafazakârları da bir parça kımdadılar. Mutaassıplarsa hemen harekete geçtiler. Vahdetî adında bir yobaz

hareketini öteye beriye sirayet ettirdi. Kan dökülmeye başladı.

Abdülhamit fırsatı ganimet bilerek, sırde sükûn temin etmek kâsidiyle hâkikatta meclisi ilğaya hazırlık olarak kabîhinde tebedülât yapılarak işe müdahâleye başlandı. Bu vesileyle Hârbîye Nezaretinde yapılan değişikliklerse askere sükûnet vermediginde onların ayaklanmasının bir türlü soñu gelmiyordu.



Ahmet Rıza Bey

Bu isyan hareketi haberi Selâniğe gidince Selânikteki «İttihat ve Terakki Cemiyeti» vakit kaybetmeden harekete geçmek lüzumunu duydu. Oradaki genç ve münevver zabıtlarımız bu harekettin çok müteâssir olmuşlardı. Derhal bir «Hareket Ordusu» teşkil ederek İstanbulun imdadına koşulması kararlaştırıldı.

«Hareket Ordusu» nun başına Mahmut Şevkât Paşa geçti. Ebedî Şefimiz Atatürk bu hareket ordusunun erkânı hârbîye reisliğini ifâ ediyordu. Ordu İstanbul'a girdi. Küçük bazı çarpışmalar olduysa da «Hareket Ordusu» vaziyete deñhâl hâkim oldu.

İstanbulda yapılan ilk işlerdeñ biri Yıldız Sarayını muhasara altına almak olmuştu. Abdülhamit'in iki yüzlülüğü âşikardı.

«Hareket Ordusu» nun İstanbul'a geldiği ilk günlerde mebuslar Yeşilköyde içtima ediyorlardı. «Hareket Ordusu» İstanbul'a hâkim olur olmaz Meclisin tabii içtimaları İstanbulda başladı. Abdülhamit'i hal'a ve yerine kardeşi Reşat Efendiyi Mehmet V. namıyla tahta çıkarmaya karar verdi.

İşte İkinci Meşrutiyetin, yalnız hafızaları tazelemek için bu sütunlara aldığımız kısaca tarihçesi. Osmanlı devletinin son seneleri tarihinde Meşrutiyetin hususi bir mevkii vardır. Bugün bu devir henüz etraflı olarak şöyle dursun, kısaca olarak bile yazılmamıştır. Bu satırlar, tekrar edelim, ancak İkinci Meşrutiyetin bap başlarını sıralamak maksadiyle yazılmıştır. Çünkü ancak otuz altı senelik bir mazisi olduğu halde Meşrutiyet devrinin izi hafızalarda biraz lüzumundan fazla siliktir. (S. N. G.)

MİSAK-I MİLLÎ (AHD-I MİLLÎ BEYANNAMESİ) — İstiklâl savaşı sırasında Türk milletinin emel ve maksatlarını kısaca ifade eden ve adı, millî mücadelemiz başından sonuna kadar deñişmez parola olan bir programdır. Atatürk büyük nutkunda bu programın ilk müsveddelerinin 1920 Sonkânunu başlarında Ankara da hazırladığını, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı ile son Osmanlı Mebusan Meclisine seçilen bir kısım mebusların reislerinden talimat almak üzere Ankara'ya geldikleri sırada, Mecliste takibedecekleri gaye hakkında kendilerine bir fikir vermek maksadiyle kaleme alındığını söylemektedir.

Misak-ı Millînin İstanbulda Meclis-i Mebusanca ilân edilen resmî metni tetkik edilince bu programın ruh itibarıyla 22 Haziran 1919'da Mustafa Kemal'in Amasyadan milleti, kurtuluş davası yolunda teşkilatlanmaya davet maksadiyle neşrettiği umumî tebliğin esaslarıyla bir olduğu derhal göze çarpar.

Erzurum Kongresinin neşrettiği 23 Ağustos 1919 tarihli mukarreratın esas maddelerinde de aynı ruh ve düşüncelerin hâkim bir yer tuttuğu görülür. Bilhassa Sivas Kongresinin 11 Eylül 1919'da ilân ettiği beyannamenin maddelerinden bir kısmı da Misak-ı Millînin hükümleriyle pek yakın bir benzerlik göstermektedir. (Misak madde 1 = Beyanname madde 1; Misak madde 6 = Beyanname madde 7). Bu itibarla müsveddelerinin 1920 yılının ilk günlerinde Ankara da hazırladığı muhakkak olmakla beraber daha önceki tamim ve beyannameelerde milletten müsterek emel ve arzusu olarak ifade edilmiş bir kısım hükümleri Misak-ı Millînin esasları olarak kabul etmek ve Misak-ı Millînin ilk önce Erzurum Kongresinde hazırlanmış olduğu hakkında yürütülmüş olan mütalâalarda bir gerçek payı bulunduğunu söylemek çok yerinde olur. Nettekim Atatürk'ün gelişinde, Ankara halkıyla yaptığı umumî temasta söylediği nutukta (28 İkkânun 1919) Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarını uzun boylu izah eylemiş, bu kararlara dayanan Misak-ı Millînin âdetâ şifahi bir müsveddelerini de o gün tesbit etmiştir.

12 Sonkânun 1920 tarihinde İstanbulda toplanan ve birçok âzaları geç iltihak ettiği için ancak 31 Sonkânun 1920 tarihinde reisini seçip teşkilâtını tamamlayan soñ Osmanlı Mebusan Meclisi Misak-ı Millîyi 28 Sonkânun 1920 günü yaptığı bir gizli toplantıda kabul ve imza etmiş, 17 Şubat 1920 tarihindeki toplantısında da «Ahd-i Millî beyannamesi» adı altında dünya parlâmentolarına ve umum matbuata tebliğ edilmesini kararlaştırarak meclis kürsüsünden resmen ilân eylemiştir. Beyannameyi soñ Meclis-i Mebusanda Edirne mebusu bulunan rahmetli Şeref (Aykut) okumuş ve bu vesileyle söz söylerken onu aynı zamanda Peyman-ı Müebbed-i Millî, Misak-ı Millî adlarıyla isimlendirmiştir. Meclis de devamlı ve sürekli alkışlarıyla müttefiken kabul ve tasvibettiğini göstermiştir.

Millî kurtuluş davamızın tarihi değeri büyük bu ana belgesinin metni aynen şudur: «Ahd-i Millî beyannamesi = Osmanlı Meclisi Mebusan âzaları istiklâl-i devlet ve istikbâl-i millet, haklı ve devamlı bir sulha nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın hadd-i âzâmasını mutazamın olan esasat-ı âtiyeye tamami-i riayetle mümkün-üt-temin olduğunu ve esasat-ı mezkûre haricinde payedar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devam-ı vücudu gayri mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir:

Birinci madde — Devlet-i Osmaniyenin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hiy-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı ahâlisinin serbestçe beyan edecekleri âraya tevffikan tayin edilmek lâzımeleceğinden mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen, ırkan, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekebile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-u ırkiye ve içtimaiyeleriyle şerâit-i muhiyyelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası hakikaten ve hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

İkinci madde — Ahâlisi ilk serbest kaldıkları zamanda âray-ı âmmeleriyle anavatanı iltihak etmiş olan elviye selâse için ledelicap tekrar serbestçe âray-ı âmmeye müraعات edilmesini kabul ederiz.



Kolagası Niyazi Bey



Binbaşî Enver Bey

«Volkan» gazetesiyle bunlara bayraktarlık yapıyordu. Taassup bu sayede çabucak hakiki çehresini aldı, irtica yüz gösterdi. İğfalâta kapılarak Meclisin kapısını sarmak cesaretini gösteren bir takım asker «Şeriat isteriz» diye, 31 Martta, âdetâ isyana kalkıştılar.

Bu vaziyet karşısında hükümetin tereddüdü, çabucak harekete geçememesi bu isyan

Üçüncü madde — Trakya sulhuna talik edilecek garibi Trakya vaziyet-i hükûkîyesinin tesbiti de sekonesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri âraya tebaan vaki olmalıdır.

Dördüncü madde — Makar-ı hilâfeti-İslâmiye ve payitaht-ı saltanat-ı seniyye ve merkez-i hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü hâlelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve mübâkâlât-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum âlakadar devletlerin mütefikane verecekleri karar muteberdir.

Beşinci madde — Düvel-i itilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında ta-karrür eden esasat-ı ahdiye dairesinde ek-selilyetler hukuku-memalik-i müteaviredeki müslüman ahâlisin de aynı hükuktan istifade etmeleri ümhiyesiyile - tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

Altıncı madde — Millî ve iktisadi inkişafımız daire-i İmkâna girmek ve daha asri bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temin-i esab-ı inkişafatımızda istiklâl ve serbesti-i tamlûa mazhar olmamız üs-ül-esası hâyat ve bekamızıdır. Bu sebeple siyasi, adli, mali ve sair inkişafatımıza mâni-i kiyuda mühalifiz. Tahakkuk edecek dünyatımızın şerait-i tesviyesi de bu eşââtâ mugayir olmyacaktır. 28 Kânûnusani 1920».

Millî hükümet, Türk milletinin mukadderatına el koyduktan sonra 18 Temmuz 1920 tarihinde akdettiği gizli bir toplantısında, Türkiye Büyük Millet Meclisi de, Misak-ı Milliye sadakat yemini yaparak millî istiklâl ve kurtuluş davasının bu ana programını bir defa daha teyit ve kabul etmiştir. 10 Mayıs 1921 de Türkiye Büyük Millet Meclisinde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu da tanzim ve kabul ettiği nizamnamenin esas maddesinin başına «Türkiye Büyük Millet Meclisinde müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun umde-i esasiyesi mücadele-i hazıranın bidayetinden beri Erzurum ve Sivas Kongrelerinden tesbit ve son İstanbul Meclis-i Mebusaniyle Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul ve teyit olunup âmali milletın zübdesi bulunan Misak-ı Milli esası dairesinde memleketin tamamıyetini ve milletin istiklâlini temin edecek sulh ve müsalemeti istihsal eylemektedir.» hükmünü koyarak hem Misak-ı Milli'nin ruhunu ve tekâmül seyrini belirtmiş, hem de birinci Büyük Millet Meclisinde Atatürk'ün çevresinde toplanan millî mücadelelerin bu Misaka verdikleri önemi kuvvetle göstermiştir. İşte Misak-ı Milli böylece büyük zafer kazanılıp vatan düşman istilâsından kurtuluncaya ve Millî Şef İnönü'nün dâhiyane başarısı olan şerefli Lozan Muahdesiyle Türkiye her bakımdan hür ve müstakil bir siyasi varlık halinde bütün âlemce tanıncaya kadar, millî kurtuluş davasının esas programı olarak elde tutulmuştur.

Netekim Atatürk'ün 1921 Haziranında Fransız murahhası Mösyo Franklen Buyyon'a Misak-ı Milli'mizin kapitülasyonların lâgıvı hakkındaki maddesine dair yaptığı şu beyanat, onun mâna ve mahiyetini en doğru ve canlı bir şekilde ifade etmektedir: «İstiklâl-i tam, bizim bugün, deruhte ettiğimiz vazifenin ruh-u aslisidir. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı deruhte edilmiştir. Bu vazifeyi deruhte ederken, kabiliyet-i tatbikiyesi hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat binnetice hâsil ettiğimiz

kanaat ve iman, bunda muvaffak olabileceğimize dairdir. Biz, böyle işe başlamış adamları. Bizden evvelkilerin irtikâbettikleri hatâlar yüzünden, millelimizi lâfthen mevcut zannolunna istiklâlinde mukayyet bulunuyorduk. Şimdiye kadar Türkiyeyi, cihan medeniyetinde kusurlu gösteren neler mutasavverse, hep bu hatadan ve hep bu hâyata tebaiyetten neşet etmektedir. Bu hataya tebaiyetin neticesi; mutlaka, memleket ve milletin bütün haysiyetinden ve bütün kabiliyet ve hayatiyetinden tecerrüt ve tebaüt etmesini mucip olabilir. Biz, yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir hataya tebaiyet yüzünden bu evsafıtan mahrum kalmaya tahammül edemeyiz. Âlim, cahil; bilâistisna, tek mil efrad-ı milletimiz belki içinde mündemiç müşkülâtı tamamen idrak etmişiz; bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta; istiklâl-i tamımızın temini ve idamesidir.

İstiklâl-i tam, denildiği zaman, bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askerî, harsî ve ilâh... her hususta istiklâl-i tam ve serbesti-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin, mânanay-ı hakikiyesiyle bütün istiklâlinde mahrumiyeti demektir.»

Atatürk Başkomutanlık kanununun son uzatılması vesilesiyle; 20 Temmuz 1922 tarihinde, Misak-ı Milli'mizin ruh-u aslisiyle müte-râfik katî neticeyi: «Netice-i mesudüye emniyetle vâsil olacağımıza şüphe yoktur. O gün, kıymetli İzmirimiz, güzel Bursamız, İstanbulumuz; Trakya'mız, anavatanı iltihak etmiş olacaktır. O mesut günün hulûlünde, bütün milletle beraber, en büyük saadetleri idrakle müşerref olacağız.» diye tasvir etmiş ve kısa bir müddet içinde bizleri bu devamlı günleri yaşayan bahtiyarlar olmak saadetine kavuşturmuştur.

Teziye ahdi: Son Osmanlı Mebusan Meclisi zabıtlarından öğrenildiğine göre, Misak-ı Milli'nin müzakere ve kabul olduğu 28 Sonkânun 1920 tarihli gizli toplantıda ayrıca tesbit edilen ve birinci cihan harbiyle mütareke devrinde iş başında bulunarak devlet ve milletin yüksek menfaatlerine zararlı hareketleriyle o günkü felâketli neticelere sebep olan vükelâ heyetlerinin takip ve cezalandırılması hakkında, Misak-ı Milliye eklenecek müstakil bir madde halinde yazılan bir karardır. Meclisi Mebusanda Misak-ı Milli'nin resmen ilân edildiği 17 Şubat 1920 günü bunun da ilânı teklif edilmişse de Meclis reisliği buna müsait davranmamış, bu ahd bir müddet sonra bir mebus tarafından verilmiş olan takrir üzerine Meclisin ruznamesine alınmış ve az çok bir muhalefet havası içinde Mecliste okunması ve zapta geçirilmesi uygun görülerek 11 Mart 1920 tarihli toplantıda okunmuştur. Metni aynen şudur:

«Teziye ahidnamesi — Madde-i müstakile: Harb-i umumiyi tevliheden buhranlardan başlayarak Meclisin küşadına kadar harbe isticrak ve harbi sevk ve idarede ve alelûmum siyaset-i dahiliye ve hariciyede basiret ve kıyasetle hareket etmiyerek devlet ve milletin menafii âliyesini izar ve felâket-i hazırayı intaceden heyat-ı vükelâyla müşariklerinin mesuliyetlerini taharri, takip ve teziye sureti katiyede matlûbumuzdur. 28 Kânûnusani 1920»

(Fak Reşit Unat)

MONTREUX MUKAVELENAMESİ — İsviçrede Montrö şehrinde 20 Temmuz

1936 da Türk siyasetinin ve siyasilerinin bağdığı millîterarası ehemmiyeti hâiz silâhsız kâzânilmiş bir zafer olup Boğazların Türk ordusu tarafından işgal ve tahkim hakkını ve buralarda Türkiye Cumhuriyeti'nin hükûmratlığını bütün dünyaya tanıtmıştır.

Lozan konferansı yeni Türkiye için büyük bir siyasi zaferdi, çünkü bu zafer Başkomutanlık meydan muharebesi gibi katî neticeli bir askerî zafer dayanıyordu. Lozan Türkiye devletini tam ve kâti bir istiklâl kavuşturmuş, müstakbel Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini çok sağlam eşââtâ üzerine kurmuştu. Atatürk Türkiye'ye yalnız askerî bir zafer kazandırmakla kalmamış, sulhu da kazandırmış, Lozanda eski düşmanlarıyla bütün hesaplarını tasfiye ederek Türk milleti için dâhilde tekâmül ve terakki yolunu da açmıştı. Yalnız bu Lozan sulhunun büyük bir gedik noktası vardı; bu nokta hayati ehemmiyeti haizdi, Türkiye'nin istikbal mukadderatında ve dünya sulhunda çok mühim rol oynuyabilirdi; bu nokta Boğazların Türkiye Cumhuriyeti'nin hükûmratlığından ayrılarak gayri askerî muntaka olarak kabul edilmiş olmasıdır. Lozanda büyük devletler gerek harbe ve gerekse sulhte harb ve ticaret gemilerinin Boğazlardan serbest geçmelerini temin ve burada kolektif bir emniyet sistemi vücûda getirmek gayesini tâkib etmişlerdi. Bu hem Türkiye'nin ve hem de Karadenede sahildâr bulunan devletlerin mefaatlerine uygun değildi.

Türkiye istiklâl harbinden çıktığı zaman birinci cihan harbinin de yorgunluğunu taşıyordu. İstiklâl harbi; Serdar Atatürk'ün dehası, Türkün azmi, istiklâl aşkı, vatan sevgisi ve millî irade kuvvetiyle kazanılmıştı. O devirde Türk siyasetini elinde tutan Türk milletinin Ebedî Şefi Atatürk ve onun en yakın fikir arkadaşı ve yardımcısı olan Millî Şef İnönü ve büyük Mareşal Çakmak bu meselede daha ileri gitmeyi Türk milletinin menfaatlerine uygun görmemişler, kendi toprakları üzerindeki hâkimiyetlerinin tahdit edilmesine umumî sulhu korumak için razı olmuşlardı. Bununla beraber o zamanlar Boğazların baynelmilel idaresi Türkiye için bir tehlike teşkil etmiyordu. Onlar vakti münasibinde bu meseleyi tekrar ele almak üzere bu gediği açık bırakmaya mecbur oldular; bu suretle Montrö konferansının ruznamesi daha 24 Temmuz 1923 te hazırlanmış ve müzakere kapıları daha o tarihte açılmıştı. Lozan konferansında Boğazlar mukavelesini imza etmemekle Türkiye Cumhuriyeti'nin dostu Sovyet Rusya, kendi menfaatinin de Türkiye menfaatiyle müşterek olduğunu ve Boğazlar hakkında verilen karardan memnuniyetsizliğini ifade etmişti. Bununla beraber gerek Ebedî Şef Atatürk ve gerekse Millî Şef İnönü ve Mareşal Çakmak Boğazların gayri askerî hale sokulmasını milletlerarası umumî silâhsızlanma veya silâhları azaltma için bir başlangıç olmasını ümit etmişler ve insanlığa hizmet etmek üzere en mukaddes haklarından feragat etmişlerdir.

Onlar Boğazların Türkiye'nin ruhu olduğunu biliyorlardı. Boğazsız bir Türkiye'nin kuvvetli bir devlet itibarına mazhar olamayacağına, hattâ yaşayamayacağına herkesten çok inanmışlardı. Zayıf milletlerin sevkülceysi geçitler ve istilâ yolları üzerinde tutunamayacaklarına daha Fatih Sultan Mehmet Han'dan gelen bir ananeyle vakıftılar. Fatih, Boğazları Türkleştirmek için İstanbulu